https://doi.org/10.36818/2071-4653-2019-4-3
УДК 339.94
JEL B41, F15, F23, L23, L60

А. О. Максименко
кандидат соціологічних наук, науковий співробітник сектору транскордонного співробітництва
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України», м. Львів
e-mail: annusja@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-4014-6501

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ ЛАНЦЮГІВ ВАРТОСТІ

Проаналізовано різні підходи до дослідження глобальних ланцюгів доданої вартості. Наголошено, що ця тема має міждисциплінарний характер. Наведено типи управління ланцюгами вартості. Виділено різні аспекти дослідження процесів модернізації у ланцюгу доданої вартості. Зазначено, що для країн, які розвиваються, актуальним є питання бар'єрів входження у глобальні ланцюги доданої вартості. Зокрема, серед чинників впливу на конкурентоспроможність країн, що розвиваються, у глобальних ланцюгах вартості виділено: виробничі потужності; інфраструктуру та послуги; бізнес-середовище; торговельну та інвестиційну політику; інституціоналізацію середовища. Зроблено висновок, що вибір конкретного підходу до аналізу глобальних ланцюгів вартості повинен обумовлюватися темою дослідження та відповідно до неї використовувати певні джерела інформації (наприклад: звіти підприємств, статистичні таблиці «витрати-випуск», інтерв'ю з підприємцями, бізнес-асоціаціями та державними службовцями тощо).

***Ключові слова**: глобальні ланцюги доданої вартості, методологія, управління, модернізація.*

Maksymenko A. METHODOLOGICAL APPROACHES TO GLOBAL VALUE CHAINS ANALYSIS

The article is devoted to overview of methodological approaches to the analysis of the global value chains. Value chain is a full range of activities which is done by firm or employees in order to bring a product from its conception to its end use. This also includes activities such as design, production, marketing, distribution and support to the final consumer. Global value chains (GVC) involve different type of firm from different countries in such activities. The paper emphasizes that this research topic is interdisciplinary. Topics in GVC literature include variety of aspects: impact of globalization on employment, horizontal and vertical links between enterprises in the chain, governance structure of organizing international production networks, supply and income distribution, spread of innovation and technology, firms' upgrading etc. Generally, A. Morrison, C. Pietrobelli and R. Rabellotti have identified two different "schools" or approaches within the broad GVC literature: the internationalist approach and the industrialist approach. Typology of global value chains is quite developed topic. Such types as market type, modular type, relational type, captive type, hierarchy type of governance have been distinguished and described by foreign researches. Elements of modernization processes of the value chain have been highlighted. Approaches to upgrading of value added production can be considered as upgrading of products (and packaging), upgrading of processes, functional upgrading, inter-sectoral upgrading. Also concept of upgrading can relate to upgrading of value chain-network structure and upgrading of governance structures. The topic of barriers for integration in global value chains for developing countries is crucial. There are several factors affecting developing country competitiveness in GVCs: productive capacity, infrastructure and service, business environment, trade and investment policy, industry institutionalization. The main conclusions emerging from analytical overview presented in this article are that various approaches to GVCs analysis exist and that the choice of particular approach should be based on specific research topic which is investigated as well as data sources (e.g. firms' business record, input-output tables, interviews with enterprises, business association, government officers etc).

***Keywords:** global value chains, analytical frameworks, governance, modernization.*

Постановка проблеми. Процес глобалізації сприяв розширенню можливостей виробників і споживачів. Так, виробники продукції, як і послуг, змогли знизити витрати на виробничий процес шляхом перенесення окремих ланок виробництва у країни з дешевшими ресурсами й робочою силою. Водночас споживачі отримали можливості доступу до різних ринків, видів продукції.

Під ланцюгом вартості розуміють сукупність заходів, які реалізовуються фірмою та працівниками з метою виходу товару / послуги на ринок, причому такий спектр заходів є широким і включає як появу самої ідеї товару / послуги, так і проектування, дизайн, виробництво, маркетинг, дистрибуцію та підтримку кінцевого споживача. Ланцюг доданої вартості може розглядатися в межах одного географічного місця розташування

(наприклад, країни) або навіть однієї фірми. Водночас глобальний ланцюг вартості (англ. – global value chain, GVC) вже передбачає наявність декількох агентів (фірм), які розташовані у різних країнах [3].

З середини 2000-х рр. Світовий банк видає низку публікацій, присвячених різним аспектам дослідження ланцюгів доданої вартості, зокрема: корпоративної соціальної відповідальності, конкурентоспроможності в контексті ланцюгів вартості, глобальних ланцюгів вартості у посткризовий період, ланцюгів вартості офшорних послуг, ролі стандартів у глобальних ланцюгах вартості, модернізації економіки, ризиків і можливості участі у глобальних ланцюгах вартості та ін. [3].

У 2019 р. опубліковано Звіт про розвиток глобальних ланцюгів вартості (Global Value Chains Development Report 2019), що є спільною публікацією Світової організації торгівлі (WTO), Інституту економік, що розвиваються (Institute of Developing Economies/IDE-JETRO), Організації економічного співробітництва та розвитку (Organization for Economic Cooperation and Development/OECD), Дослідницького центру глобальних ланцюгів вартості (Research Center of Global Value Chains /RCGVC-UIBE), Світового банку (World Bank Group) і Китайського дослідницького інституту (China Development Research Foundation). Його основними висновками є такі:

- зростання глобальних ланцюгів вартості сповільнилося з моменту глобальної фінансової кризи 2008-2009 рр., але не зупинилося;
- дослідження впливу торгівлі на ринки праці показали, що торгівля не значно впливає на скорочення робочих місць на виробництві у розвинутих економіках і збільшення робочих місць у сфері послуг, що компенсується завдяки скороченню робочих місць у виробничій сфері;
- наявність глобальних ланцюгів вартості відкриває можливості країнам, що розвиваються, інтегруватися у глобальну економіку;
- вплив технологічних змін та підвищення продуктивності праці на зайнятість у глобальному ланцюгу вартості було компенсовано через зростання попиту споживачів, а в короткостроковій перспективі автоматизація не значно знизить привабливість сегментів низької оплати праці, особливо для трудомістких галузей;
- вплив нових цифрових технологій на глобальні ланцюги доданої вартості не є однозначним, адже вони можуть зменшити довжину ланцюга постачання шляхом заохочення локалізації виробництва назад у країну, з якої воно було перенесено. Це в свою чергу скоротить можливості участі в глобальному ланцюгу доданої вартості країн, що розвиваються. Або такі технології можуть підсилити / укріпити глобальні ланцюги вартості шляхом зниження витрат на координацію та порівняння витрат покупців і постачальників;
- торгівля, автоматизація, цифрові технології можуть спричинити збої та збільшити існуючі відмінності між регіонами та окремими суб'єктами, що потребує впровадження широкої політики корегування;
- наразі малі та середні підприємства не надто представлені у глобальних ланцюгах вартості, проте цифрові технології дають нові можливості для їх активної участі у таких ланцюгах;
- відкрита та прозора політика під керівництвом глобальних ланцюгів вартості сприяє росту більше, ніж політика скорочення імпорту та підвищення частки внутрішньої доданої вартості в експорті;
- використання торгівлі з доданою вартістю, а не статистики валової торгівлі є ключовим у розумінні глобальних ланцюгів вартості та їхнього впливу на робочі місця [4].

Отже, дослідження глобальних ланцюгів вартості є актуальним для країн, які розвиваються, а також для нових виробників, які хочуть вийти на світові ринки. Аналіз глобальних ланцюгів вартості дозволяє побачити, як ефективно розподілити ресурси в межах національної економіки, якими перевагами володіють суб'єкти господарювання, що дозволять їм включитися у глобальні ринки на засадах сталого розвитку. Участь суб'єктів господарювання (підприємства, фірми) у глобальних ланцюгах доданої вартості підвищує їхню конкурентоспроможність, сприяє підвищенню якості продукції, оптимізації їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень. Загалом тема ланцюгів вартості має міждисциплінарний характер, оскільки охоплює аналіз як самого процесу виробництва, фінансових аспектів, зокрема сплати податків, розподілу доходів і витрат, що є економічними поняттями, а також передбачає аналіз розподілу владних повноважень, проблем довіри та взаємодії між суб'єктами ланцюга вартості, процесу організації таких взаємодій, що є предметом зацікавленості соціології та менеджменту. Насамперед проблематика глобальних ланцюгів вартості знайшла відображення у публікаціях зарубіжних авторів, серед яких: Д. Джерефі, М. Моріс, Р. Каплінский, А. Морісон, К. Пієтробелі, Р. Рабелоті, Дж. Хамфрі, Х. Шміт та ін. Останніми роками з'являються публікації вітчизняних науковців, зокрема: Р. Моторина, К. Приходько, В. Онищенка, І. Гужви, А. Ігнатюк, Є. Крикавського, Л. Самойленко та ін.

Метою статті є аналіз та узагальнення існуючих методологічних підходів до дослідження глобальних ланцюгів доданої вартості.

Основні результати дослідження. А. Морісон, К. Пієтробелі, Р. Рабелоті вирізняють дві різні «школи» чи підходи у літературі щодо дослідження глобальних ланцюгів вартості. Інтернаціоналістичний підхід, що включає північно-американську школу глобальних ланцюгів вартості, яскравими представниками якої є Д. Джерефі, Р. Каплінский, П. Гібон та науковці з Датського центру дослідження розвитку. Існує також індустріальний підхід, що представлений Дж. Хамфрі, Х. Шмітом та їхніми колегами з Інституту досліджень розвитку університету Сасекса. Фокусом досліджень інтернаціоналістів є макрорівень, тому в їхніх працях аналізується політика та досліджуються окремі галузі загалом. Натомість індустріалісти використовують мікропідходи та локалізують свої дослідження в напрямі аналізу регіонального та кластерного розвитку, зосереджуються на дослідженні окремих компаній (case-study methodology) [7, с. 44].

Р. Каплінський та М. Моріс, виходячи із розуміння ланцюга вартості як набору усіх заходів, які є необхідними для виходу продукту чи послуги на ринок, починаючи від ідеї, включно з різними стадіями виробництва, доставкою до кінцевих споживачів та утилізацією після використання, розробили методологію дослідження ланцюгів доданої вартості, що охоплює три основні аспекти аналізу:

- дослідження бар'єрів входження до ланцюга вартості та рентних платежів, а також розподіл доходів, які отримують учасники ланцюга;
- вивчення взаємозв'язків всередині фірми та між різними фірмами, тобто процес управління. Під час управління ланцюгом вартості формується усталена взаємодія між фірмами, які залучені до нього. Ланцюги вартості є керованими, оскільки процес виробництва, логістика є наслідком організації в межах самого ланцюга вартості різних акторів, функцій, ролей тощо;
- дослідження видів ланцюгів вартості (ті, що контролюються споживачами чи виробниками), а також процесу модернізації та введення інновацій [6].

Ж. Трінекенс також виділяє три напрями аналізу ланцюгів вартості: 1) стримуючі фактори розширення ланцюга вартості (доступ до ринку та інформації, ресурси та інфраструктура, інститути); 2) аналіз самих ланцюгів вартості (додана вартість, мережева структура, форми управління); 3) модернізація ланцюга вартості (можливості до модернізації, партнерство) [9, с. 60].

Говорячи про бар'єри входження до глобальних ланцюгів вартості, насамперед досліджують фактори конкурентоспроможності, що дозволяють країнам, суб'єктам господарювання вийти на міжнародні ринки. П. Бамбер виділив такі п'ять груп чинників, які впливають на залучення країн, що розвиваються, до глобальних ланцюгів вартості: 1) виробничі потужності (включає людський капітал, стандарти та сертифікацію, національну систему інновацій); 2) інфраструктура та послуги (транспорт, постачання води та енергії, інформаційно-комунікаційні технології); 3) бізнес-середовище (макроекономічна стабільність, легкість відкриття бізнесу, доступ до кредитних ресурсів); 4) торговельна та інвестиційна політика (доступ до ринку, імпорт, експортно-імпортні процедури, часові затрати транзиту через кордон, а також особливості політики конкретної галузі); 5) інституціоналізація галузі (зрілість галузі, державно-приватна взаємодія) [2, с. 12].

А. Морісон, К. Пієтробелі, Р. Рабелоті зазначають, що управління ланцюгом вартості – це сукупність правил, що визначають «що», «як», «коли», а також «за якою ціною» товари або послуги мають бути вироблені. Причому всі учасники ланцюга вартості є ключовими в аналізі процесу управління. Вагомим питанням тут є вплив зміни у системі управління на модернізацію підприємств (фірм) чи кластерів [7, с. 40].

Зазначимо, у науковій літературі виділяють різні типи управління ланцюгами вартості. Першими їх описали Д. Джерефі та інші автори. Так, існує управління глобальними ланцюгами вартості «на рівні витягнутої руки» (arm's-length GVCs). Це найпростіший тип з відносно легко кодифікованими транзакціями. Залученість до глобального ланцюга вартості передбачає наявність мінімальних знань про вимоги ринку щодо продуктів, процесів, технологій та стандартів. Основні механізми навчання – це копіювання та імітація, які дозволяють невеликим компаніям засвоювати знання про адаптаційні зміни та інновації, необхідні для того, аби залишитися у ланцюгу вартості. Модульні ланцюги (modular chains) вже потребують більшого рівня компетенцій і транзакцій. Постачальники виробляють компоненти й модулі, дотримуючись всіх технічних вимог стандартизації. Необхідність дотримання таких стандартів спонукає до навчання, адже провідні фірми чинять тиск на своїх постачальників щодо впровадження інновації та необхідності бути в курсі технологічного прогресу. Іншими словами, провідні фірми є вирішальним зовнішнім стимулом для навчання та інновацій серед постачальників і є спостерігачами та оцінювачами ефективності впровадження такого процесу. Фірмам, що беруть участь у модульних мережах, потрібно вкладати значні інвестиції, нарощувати спеціалізовані виробничі можливості та постійно оновлювати послуги та обладнання, щоб залишатися в глобальних ланцюгах вартості. У реліційних ланцюгах (relational chains) операції складні й не легко кодифікуються. Взаємовідносини, як

правило, є ідіосинкратичними, тому складно та часозатратно відновлюються, коли у ланцюгу вартості з'являється новий партнер. У реляційних ланцюгах взаємна залежність регулюється репутацією, соціальною та просторовою близькістю, довгостроковою співпрацею, а в деяких випадках ґрунтується на сімейних та етнічних зв'язках. Тут ключовою є довіра у відносинах, що сприяє стабілізації ланцюга та зростанню економічних показників. Коли постачальникам бракує компетенцій, існують також альтернативні зразки управління, або ієрархічні ланцюги (hierarchical chains) – вертикально інтегровані, вони виникають, коли транзакції та технології важко кодифікувати. Обмежені ланцюги (captive chains) керуються покупцями та передбачають наявність невеликих постачальників, які залежать від великих, домінуючих покупців, які зі свого боку можуть здійснювати моніторинг та контроль на високому рівні. Такий тип управління виникає, коли транзакції легко організувати [8, с. 6-9]. Дж. Хамфрі та Х. Шміт також виділяли квазіієрархічні ланцюги (quasi hierarchy), коли одне підприємство має великий контроль над іншими фірмами у ланцюгу та визначає характеристики продукту, що випускається, а іноді й визначає процеси, яких слід дотримуватися, та впроваджує механізми контролю. Щодо ланцюгів, організованих у такий спосіб, то виникають сумніви стосовно компетенції ланцюга поставок, адже провідна фірма в ланцюзі може не тільки контролювати своїх прямих постачальників, але й контролювати інших, що є розміщені далі у ланцюгу. Зазвичай такий тип контролю здійснюють покупці щодо постачальників [5, с. 9].

Також у фокусі досліджень, що проводяться за темою глобальних ланцюгів вартості, процеси модернізації, а саме дослідження впливів самих глобальних ланцюгів вартості на процеси модернізації, що відбуваються на рівні конкретного підприємства. На думку А. Морісона та інших, те, що в більшості досліджень називають модернізацією, є результатом інновацій. Концепції модернізації та інновацій часто накладаються одна на одну, а іноді використовуються як взаємозамінні (синоніми). Об'єкт аналізу при цьому варіює і може включати дослідження як кластерів, так і цілої галузі економіки чи навіть економіки країни загалом [7].

Ж. Трікененс вирізняє різні аспекти модернізації у ланцюгу вартості. Переважно у науковій літературі підходи до модернізації зосереджуються на модернізації доданої вартості виробництва, а саме: модернізації товарів (у тому числі упакування); модернізації процесу; функціональній модернізації (розподіл функцій виробництва та постачання); міжгалузевій модернізації (коли учасники ланцюга продукують додану вартість в інших галузях унаслідок пропозиції нових товарів чи послуг (наприклад: фермер, який надає туристичні послуги). Також він виділяє модернізацію структури ланцюга вартості, що включає модернізацію як горизонтальних, так і вертикальних зв'язків та орієнтацію на відповідний ринковий канал, а також модернізацію управління (вибір партнерами ланцюга вартості доцільної організаційної форми для горизонтальних і вертикальних зв'язків) [9, с. 70-71].

Дж. Хамфрі, Х. Шмітом досліджували процеси модернізації у кластерах. Причому можливості модернізації залежать від типу управління ланцюгом. Такий тип управління, як квазіієрархічний, сприяє швидкій модернізації місцевих виробників у сфері виробництва, однак перешкоджає таким фірмам піднятися на вищу позицію у ланцюгу. Загалом, модернізація вимагає від підприємств чимало зусиль, інвестицій, стратегічного бачення. Утім, чим більшим має бути інноваційний стрибок, тим важливішою є ефективна локальна інноваційна система, яка включає колективні приватні ініціативи та підтримку громадських організації [5, с. 13].

Окрім визначення наукового погляду на проблему глобальних ланцюгів, дослідження за цією темою спрямовані на оцінювання участі країн у глобальних ланцюгах вартості, зокрема через аналіз матриці «затрати-випуск», частки імпорту в експорті, оцінюється довжина глобального ланцюга доданої вартості (скільки налічується виробничих стадій) та позиція країни у такому ланцюгу (із високою доданою вартістю чи з низькою) [1].

Висновки. Інтеграційні та глобалізаційні процеси актуалізують дослідження ланцюгів доданої вартості. На сьогодні у науковій літературі сформувалися різні підходи до вивчення цього питання. Зокрема, за темою ланцюгів вартості проводяться дослідження бар'єрів, що стримують входження до таких ланцюгів, здійснюється класифікація типів управління ланцюгами доданої вартості, вивчаються горизонтальні та вертикальні зв'язки між суб'єктами господарювання у ланцюгах, процеси модернізації та інновації. Існування різних підходів до дослідження за темою глобальних ланцюгів вартості ставить питання щодо індикаторів, маркерів, які слід використати та які б дали змогу визначити позицію країн, суб'єктів господарювання у глобальних ланцюгах вартості та загалом оцінити інтеграційні процеси в економіці. Відтак вибір конкретного підходу має обумовлюватись поставленим дослідницьким завданням. А джерелами інформації при цьому можуть бути не тільки статистичні дані, але й звіти підприємств, результати опитувань підприємців, інтерв'ю з представниками бізнес-асоціацій, державними службовцями тощо.

Список використаних джерел

1. Backer K. De, Miroudot S. Mapping Global Value Chains. *OECD Trade Policy Papers*. 2013. No. 159. 46 p. URL: http://dx.doi.org/10.1787/5k3v1trgnbr4-en

2. Bamber P. Fernandez-Stark K., Gereffi G., Guinn A. Connecting Local Producers in Developing Countries to Regional and Global Value Chains. *OECD Trade Policy Papers*. 2014. No. 160. 50 p. URL: http://dx.doi.org/10.1787/5jzb95f1885l-en

3. Global value chain. Concept and tools. *Duke University*: Website. 2016, Aug 16. URL: https://globalvaluechains.org/concept-tools

4. Global Value Chain Development Report 2019. Technological Innovation, Supply Chain Trade, and Workers in a Globalized World. 196 p. *Worldbank*: Website. 2019. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/384161555079173489/pdf/Global-Value-Chain-Development-Report-2019-Technological-Innovation-Supply-Chain-Trade-and-Workers-in-a-Globalized-World.pdf

5. Humphrey J., Schmitz H. How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? *Regional Studies*. 2002. Vol. 36(9). Pp. 1017-1027. URL: https://www.researchgate.net/publication/24087684_How_Does_Insertion_in_Global_Value_Chains_Affect_Upgrading_in_Industrial_Clusters

6. Kaplinsky R., Morris M. A Handbook for Value Chain Research. *ResearchGate*: Website. 2001, January. URL: https://www.researchgate.net/publication/42791981_A_Handbook_for_Value_Chain_Research

7. Morrison A., Pietrobelli C., Rabellotti R. Global Value Chains and Technological Capabilities: A Framework to Study Learning and Innovation in Developing Countries. *Oxford Development Studies*. 2008. Vol. 36(1). Pp. 39-58 URL: https://www.researchgate.net/publication/4847463_Global_Value_Chains_and_Technological_Capabilities_A_Framework_to_Study_Industrial_Innovation_in_Developing_Countries

8. Pietrobelli C., Rabellotti R. Global Value Chains Meet Innovation Systems. Are There Learning Opportunities for Developing Countries? *EconPapers*: Website. 2010. https://econpapers.repec.org/paper/idbbrikps/2178.htm

9. Trienekens J. H. Agricultural Value Chains in Developing Countries A Framework for Analys. *International Food and Agribusiness Management Review*. 2011. Vol. 14(2). Pp. 51-82. URL: http://edepot.wur.nl/189057

References

1. Backer, De K., & Miroudot, S. (2013). Mapping Global Value Chains. *OECD Trade Policy Papers.* Vol. 159. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1787/5k3v1trgnbr4-en

2. Bamber, P. Fernandez-Stark K., Gereffi, G., & Guinn. A. (2014). Connecting Local Producers in Developing Countries to Regional and Global Value Chains. *OECD Trade Policy Papers*, 160. Retrieved from http://dx.doi.org/10.1787/5jzb95f1885l-en

3. Global value chain. Concept and tools (2016, Aug 16). *Duke University*: Website. Retrieved from https://globalvaluechains.org/concept-tools

4. Global Value Chain Development Report 2019. Technological Innovation, Supply Chain Trade, and Workers in a Globalized World (2019). *Worldbank*: Website. Retrieved from http://documents.worldbank.org/curated/en/384161555079173489/pdf/Global-Value-Chain-Development-Report-2019-Technological-Innovation-Supply-Chain-Trade-and-Workers-in-a-Globalized-World.pdf

5. Humphrey, J., & Schmitz, H. (2002). How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? *Regional Studies*, 36(9), 1017-1027. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/24087684_How_Does_Insertion_in_Global_Value_Chains_Affect_Upgrading_in_Industrial_Clusters

6. Kaplinsky, R., & Morris, M. (2001, Jan). A Handbook for Value Chain Research. *ResearchGate*: Website. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/42791981_A_Handbook_for_Value_Chain_Research

7. Morrison, A., Pietrobelli, C., & Rabellotti, R. (2008). Global Value Chains and Technological Capabilities: A Framework to Study Learning and Innovation in Developing Countries *Oxford Development Studies*, 36(1), 39-58. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/4847463_Global_Value_Chains_and_Technological_Capabilities_A_Framework_to_Study_Industrial_Innovation_in_Developing_Countries

8. Pietrobelli, C., & Rabellotti, R. (2010). Global Value Chains Meet Innovation Systems. Are There Learning Opportunities for Developing Countries? *EconPapers*: Website. Retrieved from https://econpapers.repec.org/paper/idbbrikps/2178.htm

9. Trienekens, J. H. (2011). Agricultural Value Chains in Developing Countries A Framework for Analys. *International Food and Agribusiness Management Review,* 14(2), 51-82. Retrieved from http://edepot.wur.nl/189057

Надійшло 01.09.2019 р.